

ABŞERON ŞƏRAİTİNDƏ TƏDQIQ EDİLƏN BƏZİ SÜFRƏ ÜZÜM SORTLARININ TƏSƏRRÜFAT TEXNOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

A.B.NƏCƏFOVA, aspirant

Üzümçülük gəlirli sahə kimi qədimdən məlumdur. Qədim müəlliflərin məlumatları, qayaüstü rəsmlər, həmçinin arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış üzüm toxumları sübut edir ki, Xəzər, Qara və Aralıq dənizləri hövzələrindəki rayonlar üzümçülük və şərabçılığın ən qədim ocaqlarıdır. İnsanlar ilk dəfə yabanı üzüm tənəyini mədəniləşdirmiş, onu meşədən, açıq günəşli yerlərə köçürmüş, mütərəqqi aqrotekniki üsullarla, becərərək çoxlu üzüm növləri yetişdirmişlər. Üzümçülüyn təsərrüfat ənənələri nəsildən -nəslə keçərək, bu günümüze qədər qəlib çatmışdır. Azərbaycanda yerli üzüm sortların təkamül prosesi həddindən artıq mürəkkəbdir (1)

Respublikamızın əhalisinin yüksək keyfiyyətli qida məhsullarına olan tələbatının yerinə yetirilməsi baxımından, bazar iqtisadiyyatı şəraitində süfrə üzüm sortlarının istehsalının artırılması üçün bir neçə zona mövcuddur ki, onların ən əlverişlilərindən vacib elmi və təcrübə məsələlərdəndir. Süfrə üzümçülüynün inkişaf etdirilməsi biri Abşeron rayonudur.

Abşeron yarımadasının torpağı əsasən qumsal olub, zəif bitkilərə malikdir. Yarımadaanın iqlimi quru subtropikdir, orta illik temperatur 14,0 dərəcədir. İllik yağıntının miqdarı çox deyil.

Abşeron yarımadasında süfrə üzüm sortlarından 2,3 min hektar sənaye bağları mövcud olmuşdur ki, burada məhsuldarlıq 50 sent / ha, ümumi məhsul yığımını isə 16,3 min ton təşkil etmişdir (4). Üzümçülük sahəsində aparılan uğurlu tədqiqatlar nəticəsində Abşeron bölgəsi üçün bir sıra perspektivli üzüm sortları müəyyənləşdirilərək rayonlaşdırılmışdır. Bunlardan Ağ şanı, Qara şanı, Sarıgilə, Ağ Xəlili, Ağ Hüseyni, Ağ oval kişmiş, Cəhrayı tayfı, Azəri sortlarının göstərmək olar (2). Qeyd edək ki, bölgənin sənaye üzümlüklərində 80% - ə qədər sahədə Ağ və Qara şanı, qalan hissədə isə respublikada becərilən digər yerli və introduksiya olunmuş sortlar, habelə az yayılan 39 üzüm sortu yetişdirilirdi (2,3).

Respublikamızda xüsusi ilə də Bakı və Sumqayıt şəhərlərində yaşayan əhalini uzun müddət təzə və keyfiyyətli üzüm məhsulu ilə təmin etmək məqsədi ilə müxtəlif vaxtlarda yetişən, yüksək keyfiyyətli və məhsuldar, saxlanmaya, daşınmaya və xəstəliklərə qarşı davamlı olan süfrə üzüm sortlarının becərməsinə xüsusi tələbatı vardır. Üzümçülük elmində belə sortların öyrənilməsi, seçilməsi və geniş təsərrüfat sahələrində becərməsi məsələsi öz aktuallığı ilə səciyyələnir.

Bu məsələlərin həlli üçün Abşeronda yerləşən Az.ET Üzümçülük və şərabçılıq institutunun Ampeloqrafik Kolleksiya bağında becərilən üzüm sortları (Ağadayı, Şamaxı Mərəndisi, Mumlu Muskat, Təbrizi, Rışbaba, Novrast, Cəhrayı kişmiş, Xalac, Qara kişmiş vəs.) qiymətli elmi tədqiqat materiallarıdır.

Üzümçülük və fermer təsərrüfatları üçün faydalı

olacağını əsas götürərək Mumlu Muskat, Şamaxı Mərəndisi və Ağadayı sortlarının biomorfoloji və təsərrüfat texnologiyası xüsusiyyətləri aşağıda qeyd edilmişdir.

Mumlu Muskat - morfoloji əlamətlərinə və biologiyası xüsusiyyətlərinə görə Qərbi Avropa sortları ekoloji cəhətdən qrupuna aiddir. Bu sort 1999-cu ildən Abşeron şəraitində becərilir. Əkiləndən üç il sonra məhsula düşür.

Institutun təcrübə sahəsində becərilən Mumlu Muskat sortu 2002-ci ildən məhsul verməyə başlamışdır.

Sortun Abşeron şəraitində biomorfoloji əlamətləri təsvir olunmuş, mexaniki və texnologiyası xüsusiyyətləri öyrənilmişdir.

Cavan zoğun tacı və ilk iki yarpaq çox tükli olduğundan ağ rənglidir və qırıqları parlaq cəhrayıdır. 3-4-cü yarpaqları yaşıl-narıncı rəngli, diskler çox itidir.

Yetişmiş birillik zoğ açıq-qəhvəyidir. Yarpağın uzunluğu 13-16 sm, eni 14-15 sm, oval, 5 pəncəlidir. Yarpağın üst hissəsi tünd-yaşıl, azca torvarı tükli, yuxarı kəsikləri dərin əsasən bağlıdır. Alt kəsikləri isə açıq lirə şəkillidir. Yarpaq qayasının kənarındakı dişciklər bərabər-tərəfli yarpağın saplağı qırmızıya çalır.

Çiçəyi ikicinslidir. Erkəkciyi 5-ədəd, dişiciyi konusşəkilli, tozlayıcısının saplağı 1,4-1,8 dəfə dişicikdən uzundur, sütuncuğu orta, ağzıcağı bağlıdır.

Salxımın uzunluğu 22 sm eni 15 sm, orta və iridir. Salxımda 30-40 ədəd gilə var, çəkisi 145-150 qr, saplaq 4,0 sm-dir.

Gilənin uzunluğu 15-18 mm, eni 14-17 mm-dir. Rəngi yaşıl sarı tam yetişdikdə isə sarıdır. Hər gilədə 2 ədəd toxum var. Təmi xoşa gələndir. Muskat ətri var. Toxumları orta ölçüdə, xalaza yumurtavaridir.

Sort orta dövrdə yetişir. Vegetasiya müddəti 150 gün davam edir. Tənəyi güclü boy atandır. Yüksək məhsuldar sortdur. Sort oidium xəstəliyinə qarşı davamlıdır.

Salxımın mexaniki tərkibi 85,9% şirədən, 3,0% dəriqəndən, 8,2% qabıq və lətin qalıqından, 2,9% toxumdan ibarətdir.

Sortun orqanoleptik göstəriciləri qənaətbəxşdir. Gilədə şəkərlilik 18,5 %, turşuluq 5,0 qr/litr təşkil edir. Nəqliyyata davamlılığı yaxşıdır.

Şamaxı Mərəndisi - Azərbaycanın qiymətli süfrə üzüm sortudur. Mənşəyi Cənubi Azərbaycanın Mərənd Mahalına gedib çıxır. Az.ETÜŞİ-nun təcrübə stansiyaları və dayaq məntəqələrində genefond kimi əkilmişdir.

Kolları güclüdür. Yetişmiş birillik zoğu açıq qəhvəyidir.

Yarpaq iridir (diametri 16-20 sm) yumru 5 dilimlidir. Yarpağın üst hissəsi hamar, parlaq, açıq-yaşıl alt hissəsi isə üstə nisbətən bir qədər açıq rəngdədir. Yuxarı kəsikləri orta dərinlikdə, aşağı kəsiklər yarıq şəkillidir.

Çiçəyi ikicinslidir. Erkəkciyi beş ədəd olmaqla dik durandır, çiçəkləri öz-özünü tozlayandır.

Salxımı iri (uzunluğu 15-19 sm, eni 9-12 sm), enli konusva-ridir. Gilələri iri yumurtavari (uzunluğu 16-18 mm, eni 14-15 mm) qabığı qalın, möhkəm, sıx mum qatı ilə örtülüdür. Ləti ətli, xırtıldayan, şirəsi rəngsizdir. Dadı adi xoşa gələn, gilənin rəngi tünd-qırmızı və yaxud tünd-yaşıldır.

Toxumu iridir (uzunluğu 5,0-6,5 mm, eni 4,0-4,5 mm), uzun-sov-oval olub, qəhvəyi rənglidir. Xalaza toxumun orta hissəsində yerləşir. Ən gec yetişən süfrə üzümüdür. Vegetasiya dövrü Abşeronda 157 gün çəkir. Məhsuldarlığı yüksəkdir. Yüksək saxlanma və daşınma qabiliyyəti vardır. Şamaxı mərəndisi mildiu xəstəliyinə zəif tutulur. Salxım yarpaqbükünə zəif tutulur.

Salxımın mexaniki tərkibi aşağıdakı kimi xarakterizə olunur. Salxımın orta çəkisi 250-300 qr, gilələrin sayı 90-100 ədəd təşkil edir. Ümumi çəkinin 84,9%-ni şirə, 1,5%-ni daraq, 11,3%-ni qabıq, 2,3%-ni toxum təşkil edir 100 gilənin çəkisi 300-400 qr-dır. Şəkərlilik 19,2% turşuluq 5,3%qr/litr.

Şamaxı Mərəndisi təzə halda istifadə edilən, yüksək məhsuldarlığa malik sortdur. Ondən həmçinin şəhərin küçələrində və həyətyanı sahələrdə dekorativ məqsədlə də istifadə etmək olar.

Ağdayı - morfoloji əlamətinə və bioloji xassələrinə görə şərq süfrə üzüm sortları qrupuna daxildir. Abşeron yarımadaşında, Dəvəçi və Xaçmaz rayonlarda becərilir. Cavan zoğda yarpaqlar çıpaq, 1-ci və 2-ci yarpaqlarda isə tükcüklərlə örtülmə dərəcəsi zəif, tənəyin

oxu açıq-yaşıldır. Yetişmiş birillik zoğu yoğun (diametri 12-13 mm) açıq-şabalıdı rəngdədir.

Yarpaqları iri (uzunluğu 18, eni 22 sm) yumru, beşdilimli olub, ortası kəsilmiş vəziyyətdədir. Yarpaq ayəsi möhkəm, qıfa- bənzer, bir az ucları qalxmış formada. Üst səthi yaşıl sarıya çalır, zəif torşəkillidir. Yarpağın alt səthi tükcüklərlə örtülüdür. Çiçək ikicinsli, erkəkcik 5 ədəddir. Erkəkcik dişicikdən bir qədər uzundur. Dişicik ağızlığı bütövdür. Sarı yaşıl rəngdədir.

Salxımı iridir (uzunluğu 23-25 sm, eni 13-15 sm). Silindrik-konus formasındadır. Salxımın ayağı (3-4 sm), açıq-yaşıl rəngdədir.

Gilələri çox böyükdür (uzunluğu 13-24 mm, eni 21 mm). Qabığı qalın, mum təbəqəsi ilə örtülmüşdür, dadı adi, ləti ətlidir.

Toxumu iri olub, gilədə 3-4 toxum var. Gec yetişən sortdur, vegetasiya müddəti Abşeronda 152 gündür. Gilənin noxudlaşması müşahidə olunmur. Daşınmaya və saxlanmaya davamlılığı yaxşıdır. Şəkərlilik yığıma yaxın 17%, turşuluq 4,0 qr/litr, salxımın orta çəkisi isə 200-250 qr, bəzi salxımlar isə 300-400 qrama qədər çatır. Dad keyfiyyəti qənaətbəxşdir.

Sadaladığımız sortların morfoloji, bioloji və təsərrüfat texnoloji xüsusiyyətlərinin tədqiqi göstərir ki, bu sortlar Abşeron şəraitində yüksək təsərrüfat yararlılığına malikdir. Təzə halda istifadəyə olduqca yararlıdır. Ona görə də bu sortların özəl üzümçülük və fermer təsərrüfatlarında becərilməsi məqsədə uyğundur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası 1982-ci il, cild ix, 485 s. 2. Azərbaycan Respublikası üzrə 2006-cı il üçün rayonlaşdırılmış kənd təsərrüfatı bitkiləri reysteri. Bakı, 2005, 108 s. 3. Ампе́лография Азербайджанской ССР. Баку: Азербайджанское Государственное Издательство, 1973, 492 с. 4. Энциклопедия виноградарства. Кишинёв: Молдавской Советской Энциклопедии, 1986, том 1, 511 с.

PAMBIĞIN NÖVLƏRARASI (G.hirsutum L. x G.barbadense L.) HİBRİDLƏRİNDƏ TƏSƏRRÜFAT ƏLAMƏTLƏRİNİN TƏDQIQI

R.B. MƏMMƏDOVA, aspirant
AMEA Genetik Ehtiyatlar İnstitutu

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin yeni forma və sortlarının yaradılması sahəsində mövcud olan metodların təkmilləşdirilməsi müasir genetikə və seleksiyanın aktual problemlərindən biridir. Bu məqsədlə təcrübəvi mutagenizdən geniş istifadə olunur. Lakin mutant formalar əksər hallarda kompleks təsərrüfat əlamətlərinə malik olmur. İrsən dəyişdirilmiş qiymətli əlamətlər əksər hallarda müxtəlif induksiya edilmiş mutantların genofondunda səpələnmiş vəziyyətdədir. Digər tərəfdən, bir çox hallarda qiymətli mutasiyalar zərərli mutasiyalarla müşahidə olunduğundan mutant əlamətin başqa genotipik mühitə köçürülməsi zərurəti yaranır. Təsərrüfatca qiymətli əlamətlərin bir orqanizmdə üçün induksiya edilmiş mutantlar sortlarla hibridləşdirilir. Məqsədyönlü seleksiyanın aparılması üçün mutant-sort hibrid-

lərində əlamətlərin irsiliyinin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Tədqiqatın materialı kimi pambığın G.hirsutum L. növünə aid Qarabağ-5, Qarabağ-6, Qarabağ-7 mutant formaları və G.barbadense L. növünə aid Ağdaş-21 sort nümunəsi götürülmüşdür. Mutant formalar çarpazlaşdırmada ana, Ağdaş-21 sort nümunəsi isə ata kimi istifadə olunmuşdur. Alınmış hibridlərdə nəillər üzrə bir sıra təsərrüfat əlamətləri- vegetasiya müddəti, əsas gövdənin uzunluğu, bir qozada xam pambığın kütləsi, bir koldan bioloji məhsuldarlıq öyrənilmişdir (cədvəl 1).

Pambığın vegetasiya müddətinin öyrənilməsi tədqiqatçıların həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Belə ki, sort tez yetişkən olduqda məhsulun vaxtında və itkisiz yığılması üçün şərait yaranır. Respublikamız şimal